

La transició emocional en els moviments socials. El cas de la PAH

Ferran Giménez Azagra

UNIVERSITAT DE BARCELONA

ferran21_2001@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-1163-0986

Rebut: 25/06/2018

Acceptat: 07/01/2019

RESUM

Des de l'assumpció de la societat neoliberal com a projecte polític, de subjectivitat i d'afectivitat, trobem alguns moviments que, sorgits en contextos específics de precarització social, desenvolupen processos de transició emocional per tal de combatre el control social exercit per la gestió de l'afectivitat, vinculat al maneig diferencial de les desigualtats.

Així, apareixen espais d'afectivitat que possibiliten aquesta transformació emocional que alhora permet bastir la pròpia acció col·lectiva. Aquests espais, per tal que siguin efectius, s'han de configurar com a cadenes de rituals d'interacció, els quals fan servir el canvi emocional com a base del canvi social.

El present article s'edifica des de l'anàlisi documental i l'estudi etnogràfic desenvolupats entre 2013 i 2018 en diverses assemblees i accions de la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH), de diversos municipis de Catalunya. S'hi han emprat les tècniques de l'observació participant, grups de discussió i entrevistes en profunditat a activistes dels col·lectius.

Paraules clau: ritual d'interacció, acció col·lectiva, emocions, transició emocional.

ABSTRACT. *The Emotional Transition in Social Movements. The case of PAH.*

We find that some fractured societies, in grappling with Neo-Liberalism as a political project, embark on an emotional transition to win hearts and minds for new, fairer policies to tackle inequalities.

Thus, there are what one might term 'affective spaces' that facilitate this emotional transition, thereby allowing the building of collective action. For these spaces to work well, they must be configured as chains of interaction rituals, which use emotional change to drive social change.

This paper is based on a documental analysis and an ethnographic study carried out between 2013 and 2018 in several assemblies of and actions taken by the PAH (a platform for those affected by home foreclosure) in several Catalan municipalities. It was conducted by participatory observation, focus groups and in-depth interviews with activists.

Keywords: ritual of interaction, collective action, emotions, emotional transition.

SUMARI

Introducció

Cadenes de rituals d'interacció com a model de transició emocional

Nota metodològica i contextual

Emocions implicades en la transició

Fases de la transició emocional:

· Acumulació

· Acollida emocional

· Reparació emocional

· Activació contenciosa

Conclusions

Autor per a correspondència / Corresponding author: Ferran Giménez Azagra. Departament de Didàctica i Organització Educativa. Campus Mundet. Edifici Llevant, 2a planta. Passeig de la Vall d'Hebron, 171. 08035 Barcelona. Universitat de Barcelona. Barcelona (Espanya).

Suggeriment de citació / Suggested citation: Giménez Azagra, F. (2019). La transició emocional en els moviments socials. El cas de la PAH. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 131(1), 131-143. DOI: <http://doi.org/10.28939/iam.debats.133-1.13>

INTRODUCCIÓ

L'atenció sociològica sobre les emocions ha anat acceptant-se i ampliant-se fins al punt que la sociologia de les emocions ha estat assumida plenament com a disciplina pròpia. En aplicar-la al camp dels moviments socials, han estat superades concepcions instintives relatives a la irracionalitat o la separació artificial d'emoció i raó (instrumental o substantiva) en la construcció de l'acció col·lectiva. En aquest sentit, Jasper (1997) va obrir camí en precisar la cognició, la moral i l'emoció com a elements analíticament separables.

Tanmateix, no hi ha encara una articulació teórico-metodològica suficient que habiliti models explicatius sobre com les emocions són utilitzades en els moviments socials per a generar processos d'acció col·lectiva. Per aquest motiu, la intenció aquí és perfilar l'existència de processos de transició emocional vinculats a espais d'afectivitat que, prenent forma de cadenes de rituals d'interacció, es constitueixen en la base generadora de la mobilització. Però, abans de desplegar la reflexió empírica i teòrica, cal acceptar una sèrie de premisses.

En primer lloc, cal definir els contextos de precarització social com una condició estructural de despossessió, relacionada amb una condició social de vida i treball sense seguretat ni predictibilitat, però, sobre els imperatius de «flexibilitat, disponibilitat, multilocalitat i mobilitat en el temps i l'espai» (Ricceri, 2011: 68). Aquesta realitat objectiva ha de situar-se sota el poder neoliberal. Aquest es presenta com a projecte polític i com a subjectivitat (Lazzarato, 2006). Així, la dominació s'emmarca sota fórmules de responsabilitat individual, d'obligació moral i de confiança per tal de garantir l'aquiescència dels indi-

vidus a aquesta realitat de despossessió. Es tracta d'imprimir afectivitat sobre el que no són sinó formes de gestió diferencial de les desigualtats, que són en darrer terme formes de control social (Lazzarato, 2006).

En segon lloc, cal assumir la concepció d'un subjecte dual, és a dir, un subjecte reflexiu i actor social que, en conseqüència, combina decisions i accions autònomes i crítiques amb d'altres configurades des de les particularitats de cada situació d'interacció social, d'acord amb determinades normes, codis i valors grupals o socials.

En tercer lloc, i com a conseqüència de l'anterior, cal acceptar que la contestació a tal afectivitat de dominació és també una tasca política que es desenvolupa en paral·lel a la producció d'una afectivitat alternativa. Així, la pràctica política i contenciosa requereix de l'emergència i la gestió d'emocions vitalitzants en el si del moviment social per tal d'aconseguir, no només un alliberament cognitiu, sinó també un d'afectiu.

CADENES DE RITUALS D'INTERACCIÓ COM A MODEL DE TRANSICIÓ EMOCIONAL

La proposta teòrica de Collins (2009) ens dibuixa una sociologia situacional en la qual el ritual és conceptualitzat com a «mecanisme que enfoca una emoció i una atenció conjuntes, i genera una realitat temporalment compartida» (Collins, 2009: 21). Es tracta d'una unitat temporal, una trobada «entre cossos humans carregats d'emocions i consciència per efecte de les cadenes de trobades viscudes anteriorment» (Collins, 2009: 18). Els subjectes, els actors, transiten d'aquesta manera per una realitat social concebuda com a mercat emocional en el qual

es desplacen entre diverses situacions d'interacció en funció de la seva càrrega d'energia emocional, i és, davant de tot, un procés corporal. El treball de l'actor és la recerca de rituals de la més gran intensitat emocional possible fins a dominar totes les arenes institucionals i no institucionals.

D'aquesta manera, les característiques que un ritual d'interacció (RI) ha de presentar són les següents: a) trobada física directa de dues o més persones, dins d'un mateix lloc, de manera que la seva presència els afecte recíprocament, estant o no presents en el primer pla de la seva atenció conscient; b) presència de barreres excloents que transmeten als participants la distinció entre qui participa i qui no; c) atenció compartida sobre un mateix objecte, que en comunicar-ho a l'altre, possibilita una consciència conjunta del seu focus comú, i d) experiència emocional, un estat anímic compartit pels participants (ibíd.: 72).

El procés, si funciona satisfactòriament i no esdevé forçat o fallit, com així succeeix en alguns rituals, cristal·litza aleshores en forma de consonància entre atenció i emocions compartides, i passa a ser una experiència emocional i cognitiva col·lectiva. De forma precisa, Collins descriu els efectes del ritual d'interacció: a) filiació, emoció social; b) energia emocional individual en forma de confiança, entusiasme i iniciativa per a l'acció; c) creació de símbols que representen el grup, ja siguin paraules, gestos o icones, i d) moralitat compartida, allò correcte és participar del grup, amb el respecte i la defensa dels seus símbols; la vulneració de la solidaritat grupal és reprovable (ibíd.: 73).

Aquest ritual encarna un model motivacional en el qual els cossos busquen cossos per tal de compartir moments d'efervescència col·lectiva, en un continu material-social liquat per la consonància emocional. L'energia emocional i col·lectiva generada per aquesta triple confluència corpòria, emocional i cognitiva-simbòlica és la que atorga al ritual el seu paper transformador, de canvi social, des del context d'allò microsòcial, de les interaccions cara a cara. Així, Collins (2009: 66) afirma: «L'experiència ritual

intensa crea objectes simbòlics nous i genera energies que impulsen els majors canvis socials. El RI és un mecanisme de canvi».

En aquest punt, cal preguntar-se quines són les emocions que participen en aquests rituals i de quina forma perfilen el camí de la transició emocional i, per tant, de la pròpia mobilització social.

NOTA METODOLÒGICA I CONTEXTUAL

L'anàlisi que aquí es presenta parteix d'una perspectiva socioconstruccionista de les emocions (McCarthy, 1994; Enciso i Lara, 2014), que defèn que les emocions existeixen perquè són construïdes socialment. Aquest procés de configuració es dona en tres nivells (Boiger i Mesquita, 2012), que són el de les interaccions moment a moment, el de les relacions i, englobant-ne tots dos, el del context sociocultural, entès com a marc que modela i limita els significats i les expressions consentides de les emocions, és a dir, les normes socials de l'emoció (Kemper, 1981). En aquest sentit es considera la situació (Miles i Huberman, 1984) com a unitat d'anàlisi en la qual les emocions són expressades a través de les pràctiques, el llenguatge i la interacció social. Aquestes situacions corresponen a l'assemblea i a les accions del repertori de protesta, definides com a esdeveniment (Dubet, 2010; Lazarato, 2006), és a dir, com a moment d'obertura a noves formes col·lectives de relació i d'interpretació de la realitat social, una reformulació de prioritats individuals i col·lectives. Finalment, les dades són analitzades des d'una perspectiva hermenèutica basada en la teoria fonamentada (Glaser i Strauss, 1967; Charmaz, 2006), com a forma d'«aproximació inductiva en la qual la immersió en les dades serveix com a punt de partida del desenvolupament d'una teoria sobre un fenomen» (Guillemette, 2006).

Aquest estudi de cas parteix d'una part del treball de camp efectuat en el marc d'una tesi doctoral entre 2013 i 2015. Posteriorment, però, aquest treball s'allargà fins l'any 2018. En total, s'utilitzen aquí un total de quinze entrevistes en profunditat a activistes

(onze dones, quatre homes) de cinc assemblees locals de la PAH (Barcelona, Girona, Badalona, Blanes i Sant Celoni) i un grup de discussió amb quatre activistes de la PAH Baix Montseny (Barcelona) i dos de la PAH Blanes (Girona). En relació a l'observació participant, s'hi dona una participació directa en múltiples assemblees de format divers (de coordinació, generals, de casos nous, de comissions de treball i comarcals). De la mateixa forma s'hi participa en accions de protesta com ara ocupacions bancàries, escarnis plàstics¹ a entitats bancàries, assenyalament de pisos buits, concentracions, manifestacions, fires socials alternatives i celebracions i trobades informals. Aquesta participació es desenvolupa de forma intermitent, amb alternança de períodes d'alta i baixa intensitat entre 2013 i 2018. L'etnografia es completa amb una anàlisi documental de material produït pels col·lectius, com ara manifestos, manuals d'acció col·lectiva, d'obra social i notes de premsa en les mateixes dates.

La justificació de l'elecció de la PAH rau essencialment en dues consideracions. La primera, encarna de forma significativa individus situats en un context de precarització dominat per la desposseïció del dret d'habitatge, de pèrdua de la seva llar. La segona, és l'evidència de la centralitat de les emocions en la construcció de la seva acció col·lectiva, constatada en la primera part del treball de camp (2013-2015). En aquest sentit, val a dir que allò que motiva el present escrit ve donat per alguns dels resultats de la tesi doctoral que, sota l'anàlisi del discurs (Conde, 2009), constaten translacions molt rellevants entre dos camps semàntics al voltant de dues posicions discursives, la de víctima-afectat i la d'afectat-activista, i que, entre d'altres, es nodreix d'una agència discursiva de caràcter emocional (Giménez, 2017). Des d'aquesta consideració s'edifica la hipòtesi de transició emocional del present treball.

D'altra banda, considero necessari aportar unes dades bàsiques al lector sobre el moviment social objecte d'estudi.

La Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH) és un moviment configurat a Barcelona en 2009, provinent de V de Vivenda i estès a tot l'Estat progressivament, que situa la seva finalitat en la defensa del dret a l'habitatge, si bé el gruix de les seves accions s'ha encaminat a la defensa de la propietat, concretament de persones que tenien i tenen problemes per a pagar la hipoteca del seu habitatge. En un procés de creixent complexització de l'organització, cada assemblea local manté una autonomia notable per decidir estratègies i accions en defensa del dret a l'habitatge dels seus membres. El fet que hagin produït un extens ventall de manuals (per dissenyar accions, per obra social, per negociar amb bancs, per aturar desnonaments, etc.) permet una gran democratització, és a dir, que a cada municipi el grup promotor pot desenvolupar una assemblea des de l'aprenentatge col·lectiu, sense respondre estrictament a criteris predeterminats per l'estructura superior de la PAH, sigui autonòmica o estatal.

Però, quina classe de gent acudeix a la PAH? En la seva immensa majoria, tret dels grups promotors, que acostumen a representar comunitats de memòria, militants o antics militants d'altres organitzacions polítiques i sindicals, les activistes són dones adultes, amb capital escolar i polític limitat, amb forta presència de dones migrades, en situació de precarietat laboral i que no han transitat anteriorment per camins de socialització política. Si bé és cert que hi ha homes que hi participen, en gran mesura la rellevància, els lideratges, les comissions i la intensitat en la participació corresponen, en general, a les dones.

EMOCIONS IMPLICADES EN LA TRANSICIÓ

Més enllà de la tipologia de les emocions presentada per Goodwin i Jasper (Goodwin et al., 2004; Jasper, 2006a), el que interessa aquí és la manera com aquestes es relacionen amb l'acció política, més

---

1 És una acció col·lectiva consistent a empaperar una sucursal amb cartells reivindicatius i enganxines, per fora i per dins, si és possible.

concretament, amb l'acció col·lectiva contenciosa. Lluny d'una concepció reactiva quasi automàtica de les emocions, però també d'una certa consciència reflexiva excessivament deliberada, les emocions constitueixen una forma de tractament de la informació, potser més ràpida que la de la nostra ment conscient (Leventhal i Tomarken, 1986). Així, segons Nussbaum (2001: 23), «les emocions sempre impliquen la idea d'un objecte junt amb la idea de la seva prominència o importància; en aquest sentit, sempre involucren apreciació o avaluació». Les emocions tenen, doncs, una funció reguladora i estratificadora a l'hora de perseguir determinats objectius, la qual cosa les converteix en elements estratègics pel seu impacte en el desenvolupament de l'acció col·lectiva. Des d'aquest prisma, Jasper (2006b) proposa cinc objectius humans: reputació, vincle, sensualitat, impacte sobre el món i curiositat. Segons ell, els cinc objectius participen i es fan visibles en els moviments socials. Tanmateix, aquesta recerca se centra en les emocions associades a la reputació, el vincle i l'impacte sobre el món, atesa la seva presència rellevant en els processos de construcció de la mobilització, així identificades en el treball de camp.

La reputació, definida com «inquietud per l'honor degut, l'orgull i el reconeixement de la pròpia humanitat» (Honneth, 1995), es desenvolupa a través de la *bateria moral*² orgull-vergonya, com a resposta a processos de control afectiu que impliquen la por (Gould, 2001; 2003; 2009) i que constitueixen situacions d'amenaça a la concepció de dignitat humana de l'individu. Parlem, aleshores, de dues emocions morals, atès que impliquen un judici de valor sobre l'objecte al qual són atribuïdes. En segon lloc, el vincle, entès com a sentiment de pertinença, consciència de formar part d'un grup es fa palès mitjançant l'amor i l'entusiasme que, a més a més, aconsegueixen lleialtats afectives fonamentals per a la

participació i el manteniment en el temps de l'acció col·lectiva (Jasper, 1998; Polletta i Jasper, 2001; Flesher Fominaya, 2010). Finalment, l'impacte es relaciona amb les expectatives de l'acció, que són l'esperança, la confiança i, vinculades a aquestes emocions, la capacitat d'agència (Wood, 2003), entesa com el sentiment col·lectiu que la seva acció immediata tindrà èxit i que, a més, serà el mitjà de les accions futures, fins a aconseguir els objectius marcats. Cal recordar que les emocions poden ser activades per un joc de contraris, que és simplement un joc de suma zero: entusiasme/desinterès, esperança/desesperança, confiança/desconfiança.

El trànsit emocional que el subjecte realitza a través de la seva participació en el moviment social es perfila dins d'un marc temporal en quatre fases. Ara bé, cada trajectòria individual particularitza la intensitat i la durada de cadascuna d'aquestes fases, tot i que és possible que en algun cas no es completi aquesta transformació. Així doncs, hi ha una primera fase d'acumulació derivada de la situació de greuge i amenaça, una segona d'entrada al moviment que és alhora d'acollida emocional, una tercera fase referida a la reparació emocional i, finalment, una quarta d'activació contenciosa.

FASES DE LA TRANSICIÓ EMOCIONAL

Acumulació

Aquesta primera fase es desenvolupa fora del moviment social. L'individu es troba sotmès a la lògica de dominació neoliberal, sota la seva forma de subjectivitat i control afectiu vinculat a distintes posicions de precarietat i, per tant, de vulnerabilitat social (Lazzarato, 2006; Giménez, 2018).

Les activistes de la PAH es troben subjectes a processos d'execució hipotecària, és a dir, de pèrdua de l'habitatge en propietat, una situació viscuda com a fracàs vital, una amenaça al seu món de vida que projecta sobre l'actor social vergonya, culpa, responsabilitat i

---

2 Amb *bateria moral*, Jasper (2012) defineix una categoria consistent en la combinació de dues emocions oposades, el contrast i la tensió entre les quals incentiven l'individu cap a l'acció. La bateria més estudiada ha estat orgull-vergonya, a partir d'estudis de moviments de gais i lesbianes.

aïllament (Giménez, 2017). Com assenyalava GD1D1³: «Quan tu veus aquella persona que ve, que quan arriba amb un estat d'ànim pel terra, mig plorant, perduda, que no sap per on tirar». Es tracta d'un atac a la seva reputació com a objectiu vital, al seu honor, un atac viscut com una amenaça, com una pèrdua o com una discriminació. Una vulnerabilitat que encarna el trencament d'expectatives vitals, una negació contundent de l'autodeterminació del subjecte. La condició social de precarietat vital es relaciona, com s'ha comentat a l'inici, amb la necessitat de garantir el control social a través de l'acceptació i l'obediència interna dels subjectes envers la situació de desigualtat. Així, assistim a un cicle de mobilització en el qual moltes d'aquestes posicions socials s'autoorganitzen i lluiten contra la seva parcel·la de vulnerabilitat, ja que la condició de desposseïció va lligada a la condició de trampolí per a la resistència i l'emancipació (Schierup i Bak Jørgensen, 2016). Així doncs, trobem, per exemple, el sindicat de treballadores de la llar, Sindillar; el col·lectiu dels Iaioflautes; l'associació de cambres de pis, Las Kellys, o el Sindicat de Munters de Barcelona, per esmentar-ne alguns dels més actius en la lluita contra la precarietat. Aquests col·lectius encarnen igualment el trencament d'expectatives i un sentiment compartit d'atac a la seva dignitat com a ciutadans i éssers humans.

Per tant, parlem d'individus ancorats en posicions socials del precariat, amb un marcatge profund del projecte polític neoliberal, conseqüència de la gestió diferencial de les desigualtats desplegada pels dispositius econòmics i socials: l'estat del benestar i el salariat (Lazzarato, 2006). Aquestes posicions es defineixen, doncs, per la fragilitat, l'aïllament i la responsabilitat sobre l'individu, que és una lògica interna de dominació, que actua des de dins de cada subjecte projectant emocions negatives que el tenallen i el fan obedient.

Situats en aquest punt, què és el que provoca que un individu subjecte a emocions paralitzants decideixi

participar en un moviment social? Segons Dubet (2010), aquest salt es produeix quan l'individu, en tant que actor ètic, viu una experiència d'inadequació, una dissonància amb les lògiques de dominació que impedeixen el desenvolupament de la seva autonomia com a subjecte. Des de l'òptica emocional, però, es planteja la hipòtesi de la necessitat de reputació com a objectiu vital, és a dir, la irremeiable connexió entre la culpa i la vergonya amb l'orgull, en forma de bateria moral (Jasper, 2012), com a principal mecanisme d'incitació a la participació.

Un cop l'individu fa aquest pas d'acostar-se al moviment i de participar-hi, comença la següent fase.

Acollida emocional

Els primers contactes solen ser converses informals amb algun membre del col·lectiu, o fins i tot alguna trobada fortuïta amb algun acte públic o acció de protesta (concentració, ocupació, xerrada). Tanmateix, és l'arribada a l'assemblea, definida com a situació i com a esdeveniment, el lloc on els processos d'acollida emocional s'enceten i es desenvolupen més clarament. I és, per aquest motiu, on s'inicia el ritual d'interacció que permet la transformació emocional entre unes emocions inicials detractores i debilitants cap a unes altres vitalitzants i activadores de l'acció individual i col·lectiva. És a dir, el procés de construcció d'una agència emocional del moviment. Però, per què es pot dir que la forma ritual comença en l'assemblea?

En primer lloc, seguint els criteris marcats per Collins (2009), s'hi produeix la trobada física d'un grup de persones, en un mateix lloc, amb una atenció i una comunicació compartides sobre un mateix objecte: una situació de vulnerabilitat social en alguna de les seves formes (execució hipotecària, desnonament, residència irregular, atur cronificat). Són experiències intenses que remetent a elements nuclears de la vida de les persones i que, conseqüentment, generen una profunda resposta cognitiva i emocional en els individus que les pateixen. En paraules de PAH1:

Veiem molt important la rebuda, és a dir, que l'entrada... descobreixin, és a dir, treure'ls la

3 Vegeu els codis d'entrevistes i grup de discussió.

motxilla de càrrega, de culpa que porten, hi ha molta gent que se sent culpable, t'has endeutat, que es treguin la motxilla, tranquil·litzar, hi ha gent que ve totalment desfeta, tranquil·litzar, donar-li'ls una miqueta de força i que el col·lectiu, és a dir, no estan sols, el seu problema no és seu, ell no és dolent, és el sistema que ha provocat que ell o ella es trobi d'aquesta manera, per tant, treure't aquesta culpa, solucionem-ho, eh!

D'aquesta forma es facilita una major empatia, un sentiment quasi espontani de comunitat de patiments compartits entre els individus que participen en les assemblees, que dibuixa una frontera simbòlica entre qui és a l'interior de l'assemblea i qui és a l'exterior d'ella.

Al marge que la presència de tots els individus en l'assemblea esdevingui plenament conscient per a cadascun d'ells, aquesta consciència comuna sobre un mateix objecte cognitiu-simbòlic habilita una experiència emocional compartida, element fonamental per a generar energia emocional, que és la base del canvi. Parlem, per tant, de l'assemblea com una situació d'interacció ritual, un espai de copresència corporal i un esdeveniment en el qual es gesten i es desenvolupen processos simbòlics, culturals, cognitius i emocionals, que operen en la transformació col·lectiva sobre la base d'una experiència compartida.

En segon lloc, tal com s'ha esmentat anteriorment, l'èxit transformador del ritual rau en la seva capacitat de generar una energia emocional de tal intensitat que possibiliti moments d'efervescència col·lectiva, situacions catàrtiques de fusió d'allò corpori, material i social que deriven en un magma de consonància emocional. L'energia emocional i col·lectiva generada per la triple confluència corpòria, emocional i cognitiva-simbòlica és la que atorga al ritual el seu paper transformador. Així, l'entrada en l'assemblea és sobretot un moment de descàrrega emocional, és el moment en què l'individu s'enfronta públicament al seu jo sotmès, marcat per la dominació neoliberal, la vergonya i la culpa que amenacen el seu orgull de vida, la seva reputació humana. En les assemblees

de rebuda, la persona nouvinguda s'alça de la cadira, agafa el micròfon i explica el seu cas. És una explicació emocional, ni política ni estratègica. Narra les amenaces del banc per no pagar la hipoteca, de com li deien que li traurien els fills, la situació d'impotència per portar anys a l'atur o la indignitat de viure en una infravivenda⁴. Aquesta és una emoció compresa i compartida per la resta de participants, un moment de reconeixement col·lectiu, d'un dels nostres, d'un *compah*, però també d'una *kelly* o d'una *sindi*. Aleshores, la persona plora, s'entrebanca en les paraules, s'avergonyeix, resta en silenci uns instants i el grup l'aplaudeix, li crida: «Vamos, Ángeles!, Sí que es pot!, No estàs sola!» També algunes s'alcen i l'abracen, l'animen, l'acompanyen. Com assenyala en l'entrevista, PAH2, «és el valor que té l'assemblea, és l'empoderament, és una mica el *alcohólicos anónimos*, no?».

Aquesta primera situació d'interacció grupal sublima la materialitat dels cossos, dels objectes i de l'espai, així com les seves disposicions i expressivitats, i reconverteix tots aquests elements en una continuïtat d'energia emocional compartida, de consonància emocional, com ja s'ha assenyalat. L'acompanyament, la descàrrega i l'assossegament inauguren el camí en què la vergonya, la culpa, l'aïllament i la por, per l'amenaça sobre l'honor i la dignitat, transiten i muten cap als contraris emocionals.

Reparació emocional

Es tracta de la recuperació de la reputació malmesa, seguint el concepte de Honneth (1995). Aquesta reparació emocional es produeix a través del desenvolupament del vincle, un desplegament progressiu i una consolidació de la consciència de pertinença al grup, que és paral·lela a l'augment de la intensitat de la participació en el moviment. Aquest sentiment de pertinença, vinculat a l'adherència de determinades identitats col·lectives, amb morfologies variables, constitueix una «necessitat humana bàsica que involucra emocions d'amor (Berezin, 2001), orgull (Scheff,

⁴ Són diversos testimonis extrets de l'observació participant en assemblees de la PAH Gironès i la PAH Badalona en 2014.

1994), i entusiasme (Collins, 2009)». La importància radica en el fet que aquestes identitats i pertinences múltiples generen compromisos afectius de l'individu amb el grup, lleialtats afectives (Jasper, 1998; Polletta i Jasper, 2001), que facilitaran l'assumpció de pràctiques, finalitats i valors del col·lectiu com a propis de cada individu. És una interiorització del jo col·lectiu filtrada per la reflexivitat del subjecte, de tal forma que s'admeten diferents graus d'adhesió envers els elements centrals de la identitat col·lectiva, així com interpretacions particulars sobre aquests, compatibles, però no totalment coincidents, amb les del col·lectiu.

El vincle, la pertinença, la identitat col·lectiva i tot el seguit de continguts culturals, morals, emocionals i simbòlics que comporten són assimilats i reinterpretats pels individus a través de la immersió en els espais interns de trobada i participació dels activistes. Són espais comunitaris, estructures d'interacció (Tejerina, 2010) que configuren xarxes relacionals estables de confiança i suport mutu. És la vida quotidiana del moviment; l'assistència a les assemblees, a les comissions d'assessorament, els acompanyaments en les negociacions, les ocupacions, les *performances*, els tallers de formació, les celebracions per algun èxit aconseguit, la confecció de pancartes, les xerrades o un sopar d'aniversari. Es constitueix així un espai movimental on diferents situacions d'interacció es desenvolupen en forma de ritual, amb intensitats emocionals variables i amb una presència relativament normativitzada d'instruments simbòlics. Aquest contínuum permet a l'activista nouvingut interioritzar els elements que participen del ritual, la forma en què són distribuïts, l'impacte esperat i la finalitat. Cada fórmula expressiva-simbòlica, siguin silencis, consignes euforitzants, abraçades col·lectives o elements estètics (samarretes, disfresses, pancartes), té un lloc, un moment i una funció en el ritual. I cada ritual té les seves normes, construïdes col·lectivament.

En aquest procés de formació de les lleialtats afectives, hi apareix també la configuració d'emocions morals (Traïni, 2009), que consisteixen en sentiments

d'aprovació o desaprovació cap a determinades actituds i comportaments en el grup. Així, actuar en defensa de les finalitats, valors i símbols del grup és allò correcte, mentre que actuar en nom d'altres interessos egoïstes, contraris és sancionable per la moralitat grupal. Tal com assenyala l'activista PAH3, «el meu punt de vista, venen i en el moment que tenen el problema solucionat, “adiós muy buenas y si te he visto no me acuerdo”. Home, jo a vegades els hi dic, no em sembla bé». Aquesta projecció moral des de l'afectivitat comunitària, des de les emocions desenvolupades en el col·lectiu, és també un dels efectes del ritual d'interacció.

Jo dic que la PAH té el poder de convertir una víctima en un activista... i això és fantàstic, és fantàstic. A mi, jo parlo per mi... jo vaig arribar feta pols a les assemblees, allò sortia d'allà i no t'ho treies del cap... I als pocs dies, hòstia, sí que es pot (entrevista PAH4).

Potser han passat unes setmanes, probablement mesos, des que l'individu va arribar a la primera assemblea. La vergonya, la culpa i l'amenaça a la seva dignitat que sentia a l'inici han estat diluïdes a través de la participació en els rituals d'interacció als quals ha estat exposat i en els quals, amb distintes intensitats i freqüències, s'ha involucrat i ha participat activament. El subjecte es troba amb un repertori emocional d'amor, orgull i entusiasme, amb una lleialtat afectiva i moral cap al col·lectiu que el capacita per a l'acció política contenciosa.

Activació contenciosa

Aquesta darrera fase d'activació és evidentment política i deliberativa, de tal forma que l'objecte sobre el qual es projecten les emocions ja és totalment un altre. En la vida anterior a la participació en el moviment, les emocions actuaven sobre la ruptura de les expectatives vitals, generalment normativitzades, inoculades des del poder social, com s'ha assenyalat anteriorment (protegir la família, obtenir un salari digne, tenir una casa pròpia, accedir a un benestar material, etc). Tanmateix, un cop hem avançat en el procés ritual de transformació cognitiva i emocional, els objectes de les emocions són bàsicament dos. El

primer, el col·lectiu, els membres del grup que han participat de la seva reparació emocional, un objecte sobre el qual es projecten confiança, alegria, orgull (de pertinença) i lleialtat afectiva. El segon, l'agència, és a dir, la construcció cognitiva de la capacitat de revertir la situació d'amenaça viscuda sobre la seva reputació orgull i dignitat humana, per convertir-la en oportunitat de lluita. Així la iniciativa, l'esperança i l'entusiasme acompanyen les formes discursives, simbòliques, estratègiques i organitzatives dissenyades per a combatre la situació d'amenaça.

Aquestes emocions dominants, on jau també la indignació, estan lligades a una voluntat d'impacte, a una voluntat de canvi. El desig d'impacte (Jasper, 2012), de «produir un efecte sobre el món» és aquí un dels majors incentius a l'acció política del moviment. És, però, un impacte que incorpora al ritual un vessant pragmàtic i contingent: la manca de cobertura social sobre el problema de salut de la companya, l'impagament de salaris o la falta d'habitatge són assumits com a problemes propis del col·lectiu i és aquest qui li dona solució. Així s'introdueixen en les pràctiques del ritual i en el discurs els criteris d'eficàcia i eficiència. Discutir, valorar, lluitar, aconseguir, organitzar o solucionar són els verbs de la indignació i la iniciativa. No significa això que les abraçades, els plors o els aplaudiments, i en general els moments de catarsi, hagin desaparegut, en absolut, només que l'agència discursiva incorpora elements estratègics i pragmàtics per a generar acció contenciosa.

Vosté ha de vindre i empoderar-se, *luchar* per la seva casa, *luchar* pels seus drets, té que *luchar*... de que... té que defensar la seva vivenda. Si vosté no defensa la seva vivenda, jo no la puc defensar, jo no sé tu què vols de casa teva...»(entrevista PAH5).

De fet, quan la PAH fa obra social, és a dir, ocupa un bloc de pisos per oferir una solució d'habitatge a membres del col·lectiu, es desplega un ritual d'alliberament que inclou la rebuda a les famílies, el guarniment de l'edifici amb material expressiu del moviment, es realitzen parlaments de benvinguda i de denúncia, exhibició de símbols i càntics,

elements que escenifiquen efervescència col·lectiva i consonància emocional.

En aquest sentit, en les fases inicials, l'estímul del ritual, allò capaç de generar energia emocional col·lectiva, pivotava sobre la necessària acollida i reparació d'un individu amenaçat i avergonyit, que havia de ser rescatat. Segons un entrevistat, « el que avui o fa quinze dies estava plorant, se sentia culpable, es volia suïcidar i no sé què, d'aquí quinze dies està rient, està fent coses, està ajudant el del costat, que potser està en la mateixa situació» (entrevista PAH2).

Ara bé, també hi participen les petites victòries del moviment, com l'exemple de l'obra social o quan s'aconsegueix aturar un desnonament. Com comenta l'activista PAH6, «no hi ha cosa que generi més ganes de seguir lluitant que una victòria i la PAH ha tingut moltes petites victòries». Aquestes constitueixen una mesura d'impacte en termes instrumentals que ratifiquen el sentit de les pràctiques i finalitats del moviment, ja que atorguen plausibilitat i mesurabilitat als efectes del ritual d'interacció.

D'aquesta manera, el valor estratègic de les accions queda subsumit a la seva capacitat de generar consonància emocional, sentiment de filiació que asseguri l'actualització, la ratificació i la continuïtat dels rituals d'interacció, en les seves múltiples formes, en el si dels moviments.

Finalment, caldria reflexionar sobre una ulterior fase de transició emocional, que és l'extinció de les emocions que estan en la base de la producció de l'acció col·lectiva. El fet de no haver pogut entrevistar persones que ja no participen dels moviments constitueix una certa limitació per a interpretar aquest fenomen. Tanmateix, cal pensar que el procés d'esgotament emocional individual i l'abandonament activista no ha d'anar necessàriament lligat a la pèrdua d'efectivitat del ritual, que és el que aquí s'ha pretès demostrar, sinó a altres tipus de factors particulars que considero que resten fora d'aquesta anàlisi.

CONCLUSIONS

En primer lloc, cal fer esment del protagonisme del sexe femení en els processos de transformació emocional i política que s'han descrit. Des del perfil sociodemogràfic apuntat, que assenyalava un escàs capital escolar, social i polític, la hipòtesi és la de trajectòries de socialització patriarcal (tradicionals) en les quals la tinença d'habitatge en propietat, la maternitat i el matrimoni es defineixen com a fites de certificació de la participació en la vida adulta. Des d'aquí, es pot establir que es produeix un traspàs de tasques reproductives, de cura, des de l'àmbit domèstic a l'àmbit social i polític del moviment social. Com afirma Hochschild, per manca d'altres recursos, «les dones creen un recurs a partir dels sentiments» (Hochschild, 1983: 163), en part gràcies a les capacitats de gestió de les emocions que se'ls exigeix desenvolupar durant la seva socialització infantil de gènere (Jasper, 2012). Però, aquesta hipòtesi ha de ser matisada. Allò vertaderament rellevant és la capacitat de reformulació de capital emocional en capital polític i activista, de tal forma que les tasques de cura, reparació emocional, acompanyament, escolta mútua i suport són assumides i practicades per tot el col·lectiu, al marge del sexe. Les dones s'erigeixen així en subjecte promotor del canvi emancipador. Des d'aquesta perspectiva, la socialització de gènere esdevé un factor explicatiu significatiu sobre la forma en què els moviments socials fan servir l'afectivitat i les emocions com a recurs per a l'acció col·lectiva, que projecten significat polític, de responsabilitat col·lectiva, sobre les tasques de cura.

En segon lloc, alguns estudis sobre la relació entre les emocions i la construcció de l'acció col·lectiva assumeixen com a necessària la presència d'emocions vitalitzants en l'inici de la participació, bé en forma d'indignació, d'orgull, de frustració o com a sentiment d'injustícia. Però, sense menystenir el seu paper com a emocions catalitzadores de l'acció col·lectiva, el model d'anàlisi de la transició emocional ens indica que l'inici de la participació de l'individu s'ha de buscar en un moment emocional anterior. Aquest, situat en l'entrada al moviment, està definit per la

funció d'acollida, que inaugura la participació en el ritual i que s'explica, a més, per la fase d'acumulació prèvia. Així, les emocions presents aquí són, com ja s'ha dit, la vergonya, la culpa i l'amenaça sobre la pròpia dignitat.

D'altra banda, assumint que l'energia emocional col·lectiva està en la base dels processos transformadors, cal rebatre la noció de mercat emocional plantejada per Collins (2009). Així doncs, no es tracta tant d'oferir diversos rituals d'intensitats variables, sinó de garantir la presència de les condicions habilitants del ritual en un esdeveniment concret, com ara l'assemblea. Dit d'una altra forma, si s'admet que l'energia emocional és producte de les pròpies pràctiques dels subjectes en la situació d'interacció, aquests no en són consumidors sinó productors. Aquest canvi de rol de l'actor permet afirmar l'existència d'incentius simbòlics i emocionals que beneficien la continuïtat de la participació en el ritual. En aquest sentit, la continuïtat de l'esdeveniment, en les seves condicions (emocionals) d'interacció, possibilita completar la transició emocional en els termes apuntats. Les emocions projectades sobre el vincle i sobre l'impacte (entusiasme, lleialtat afectiva, esperança, iniciativa) es configuren així en els eixos vertebradors de la consonància emocional.

També cal assenyalar que, tot i que s'afirma que, efectivament, el ritual possibilita la creació de símbols nous, diferents o contraris als del poder social, el model no arriba a desenvolupar amb quines constriccions opera sobre la pròpia configuració del ritual. Igualment, s'hi troba a faltar l'especificació dels tipus d'emocions i la seva distribució en el ritual, una qüestió que pretén, d'alguna forma, pal·liar aquest article. Cal admetre, però, la idoneïtat del model de Collins (2009) a l'hora de determinar els elements necessaris que hi participen en el ritual d'interacció, des d'una perspectiva construccionista social i interaccionista simbòlica, com la que comparteix el present escrit.

Finalment, cal afirmar que, per a una major comprensió de l'impacte i del canvi social que són capaçs de

generar els moviments socials, és necessari aplicar una sociologia situacional, una anàlisi de les condicions simbòliques en les quals es desplega la interacció i les

pràctiques de la seva vida interna, de la intimitat dels moviments, atenant especialment a la potencialitat transformadora de les emocions.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Berezin, M. (2001). Emotions and Political Identity: Mobilizing Affection for the Polity. En J. Goodwin, J. Jasper i F. Poletta (ed.), *Passionate Politics* (83-98). Chicago: University of Chicago Press.
- Boiger, M. i Mesquita, B. (2012). The Construction of Emotions in Interactions, Relationships and Cultures. *Journal Emotion Review*, 4(3), 222- 229.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory*. Londres: Sage.
- Collins, R. (2009). *Cadenas de rituales de interacción*. Barcelona: Anthropos.
- Conde, F. (2009). *Análisis sociológico del sistema de discursos*. Madrid: CIS.
- Dubet, F. (2010). *Sociología de la experiencia*. Madrid: CIS.
- Enciso, G. i Lara, A. (2014). Emociones y ciencias sociales en el siglo xx: La precuela del giro afectivo. *Revista Athenea Digital*, 14(1), 263-288.
- Flesher Fominaya, C. (2010). Creating Cohesion from Diversity: The Challenge of Collective Identity Formation in the Global Justice Movement, *Sociol. Inq.* 80, 377-404.
- Glaser, B. i Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine Press.
- Giménez, F. (2017). *Movimientos sociales y construcción de subjetividades: Los casos de la PAH y de la CUP*. (Tesi doctoral, Universitat del País Basc, País Basc). Recuperat de <http://hdl.handle.net/10810/24086>
- Giménez, F. (2018). Desinstitucionalización de lo social y constitución del sujeto: El camino hacia la emancipación colectiva. En S. Martí, R. González, R. Gomà i P. Ibarra (ed.), *Movimientos sociales y derecho a la ciudad: Creadoras de democracia radical* (p. 261-274). Barcelona: Icària.
- Goodwin, J., Jasper, J. M. i Poletta, F. (2004). Emotional Dimensions of Social Movements. En D. A. Snow, S. A. Soule, H. Kriesi (ed.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (p. 413-32). Malden: Blackwell.
- Gould, D. B. (2001). Rock the Boat, Don't Rock the Boat, Baby: Ambivalence and the Emergence of Militant AIDS Activism. En J. Goodwin, J. M. Jasper i F. Poletta (ed.), *Passionate Politics* (p. 135-57). Chicago: University of Chicago Press.
- Gould, D. B. (2003). Passionate political processes: bringing emotions back into the study of social movements. A J. Goodwin i J. M. Jasper (ed.), *Rethinking Social Movements* (p. 282-302). Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Gould, D. B. (2009). *Moving Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Guillemette, F. (2006). L'approche de la Grounded Theory; pour innover? *Recherches qualitatives*, 26(1), 32-50.
- Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press.
- Honneth, A. (1995). *The Struggle for Recognition*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jasper, J. M. (1997). *The Art of Moral Protest: Culture, Biography and Creativity in Social Movements*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jasper, J. M. (1998). The Emotions of Protest: Affective and Reactive Emotions in and around Social Movements. *Soc. Forum*, 13, 397-424.
- Jasper, J. M. (2006a). Emotion and Motivation. En R. Goodin, i C. Tilly (ed.), *Oxford Handbook of Contextual Political Studies* (p. 157-71). Oxford: Oxford Univ. Press.
- Jasper, J. M. (2006b). *Getting Your Way*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- Jasper, J. M. (2012). Las emociones y los movimientos sociales: veinte años de teoría e investigación. *Revista latinoamericana de estudios sobre cuerpos, emociones y sociedad*, 10, 48-68.

- Kemper, T. (1981). Social Constructionist and Positivist Approaches to the Sociology of Emotions. *American Journal of Sociology*, 87(2), 336-362.
- Lazzarato, M. (2006). *Políticas del acontecimiento*. Buenos Aires: Tinta Limón.
- Leventhal, H. i Tomarken, A. J. (1986). Emotion: Today's Problems. *Annu. Rev. Psychol.*, 37, 565-610.
- McCarthy, E. D. (1994). The Social Construction of Emotion: New Direction for Culture Theory. *Journal Social Perspectives of Emotions*, 2, 267-279.
- Miles, M. i Huberman, M. (1984). *Qualitative Data Analysis: A Sourcebook of New Methods*. Londres: Sage Publications.
- Nussbaum, M. C. (2001). *Upheavals of Thought*. Nova York: Cambridge University Press.
- Polletta, F. i Jasper, J. M. (2001). Collective Identity and Social Movements. *Annu. Rev. Sociol.*, 27, 283-305.
- Ricceri, M. (2011). Europe and Social Precarity Proactive Elements for System Interventions. En P. Hermann i S. Kalaycioglu (ed.), *Precarity. More than a Challenge of Social Security. Or: Cynicism of EU's Concept of Economic Freedom*. Bremen: Europäischer Hochschulverlag.
- Scheff, T. J. (1994). *Bloody Revenge: Emotions, Nationalism and War*. Boulder, CO: Westview.
- Schierup, C. U. i Bak Jørgensen, M. (ed.) (2016). *Politics of Precarity: Migrant Conditions, Struggles and Experiences*. Leiden & Boston (MA): Brill Academic Publishers .
- Tejerina, B. (2010). *La sociedad imaginada: Movimientos sociales y cambio cultural en España*. Madrid: Trotta.
- Traïni, C. (ed.) (2009). *Emotions. Mobilisation!* París: Presses Sciences Po.
- Wood, E. J. (2003). *Insurgent Collective Action and Civil War in El Salvador*. Nova York: Cambridge University Press.

CODIS D'ENTREVISTES I GRUP DE DISCUSSIÓ

Grup de discussió 1:

GD1D1: Dona activista-afectada*, 50-55 anys, sense trajectòria activista prèvia, promotora del PAH Baix Montseny (Barcelona).

Entrevistes:

PAH1: Dona activista-afectada, 35-40 anys, membre de l'assemblea local PAH Sant Celoni (Barcelona), sense trajectòria activista prèvia.

PAH2: Dona activista-afectada, 35-40 anys, promotora de l'assemblea local PAH Badalona, militància prèvia en PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya) i associacions de veïns.

PAH3: Dona activista-no afectada, 45-50 anys, promotora de l'assemblea local PAH Badalona, militància prèvia en PSUC i ICV (Iniciativa per Catalunya-Verds).

PAH4: Dona activista-no afectada, 55-60 anys, promotora de l'assemblea PAH Gironès (Girona), militància prèvia en CCOO (sindicat Comissions Obreres).

PAH5: Dona activista-afectada, 55-60 anys, membre de l'assemblea PAH Gironès, sense trajectòria activista prèvia.

PAH6: Dona activista-afectada, 50-55 anys, sense trajectòria activista prèvia, membre del PAH Baix Montseny (Barcelona).

---

* Afectada per un procés d'execució hipotecària.

NOTA BIOGRÀFICA

Doctor en sociologia per la Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, actualment és professor de secundària a l'Institut Ribot i Serra de Sabadell, per l'especialitat d'Intervenció Sociocomunitària. També és professor associat de la Universitat de Barcelona en el Departament de Didàctica i Orientació Educativa. Les seves principals línies de recerca actuals són els processos de construcció social dels moviments socials: identitats col·lectives, marcs d'acció col·lectiva, subjectivitats i emocions.

